

บทที่ 5

บทสรุป และข้อเสนอนะ

บทสรุป

ตามที่ได้อภิปรายมาทั้งหมดนี้ แม้แนวคิดกระแสหลักของพุทธปรัชญาเถรวาทจะเห็นว่านิพพานเป็นอนัตตาโดยไม่ได้ยืนยันลักษณะนิพพานให้ชัดเจนจนเกิดการตีความต่างกันไปว่าเป็น “ภาวะ” บ้าง เป็น “สิ่งสัมบูรณ์” บ้าง แต่เราพอจะสรุปได้ว่า คำสอนเรื่องนิพพานเกี่ยวโยงอยู่กับคำสอนเรื่องอนัตตาและคำสอนเรื่องปฏิจสุมุปาบทอย่างแยกไม่ออก และเมื่อเรานำเอาคำสอนทั้งหมดนี้มาวิเคราะห์อย่างละเอียด ก็พบว่านิพพานไม่ใช่อตตา เพราะพระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธอตตาทางอภิปรัชญาอย่างสิ้นเชิง เพราะสิ่งที่เรียกว่า “อตตา” มีลักษณะเป็นอิสระหรือเป็นเอกเทศ และเป็นสิ่งเดิมตลอดเวลาซึ่งขัดแย้งกับสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงยอมรับว่าเป็นสิ่งมีจริง เพราะสิ่งมีจริงในทัศนะของพระองค์คือสิ่งที่ เป็นปฏิจสุมุปันนะคืออิงอาศัยสิ่งอื่นอยู่หรือเป็นไปตามเหตุปัจจัย ซึ่งก็คือสิ่งที่ เป็นไปตามกฎปฏิจสุมุปาบทที่ปรากฏในคำสอนเรื่องปฏิจสุมุปาบท

นิพพานจึงหมายถึงภาวะของการหมดกิเลส การไม่ถูกความคิดและมโนทัศน์ใด ๆ ปรุงแต่งการรับรู้โลกตามความเป็นจริง การดับทุกข์และความสงบเย็นเป็นสุขที่บริสุทธิ์ของจิตในขณะที่อยู่ในสมาธิหรือผลสมาบัติ ตลอดจนถึงการดับขั้นทั้งแบบชั่วคราวขณะมีชีวิตอยู่โดยเฉพาะขณะเข้านิโรธสมาบัติหรือแบบถาวรหลังดับขั้นธปรินิพพาน และอาจกล่าวได้ว่า นิพพานคือธรรมชาติหรือความสามารถที่จะดับกิเลสและพ้นทุกข์ได้ของจิต นิพพานจึงไม่ใช่สิ่งเดียวกับจิตแต่ก็ไม่ใช่อยู่นอกจิต แต่ไม่ใช่ “สิ่งมีจริง” ที่อยู่ต่างหากจากขั้น 5 อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่า นิพพานจะเป็น “สิ่งมีจริงสูงสุด” คือ “สิ่งสัมบูรณ์” หรือ “สิ่งเหนือโลก” นิพพานก็ไม่สามารถจะเป็นอตตาได้อย่างแน่นอน เพราะไม่มีลักษณะของอตตาและอตตาทางอภิปรัชญาถูกปฏิเสธอย่างสิ้นเชิง

นิพพานไม่ใช่สิ่งที่ถูกทำให้เกิด เพราะไม่ใช่ “สิ่ง” ที่ถูกสร้างขึ้นหลังการทำลายกิเลส แต่เป็นภาวะที่ปรากฏเมื่อกิเลสไม่เกิดขึ้นอีก เมื่อกิเลสไม่ใช่สิ่งที่อยู่ประจำในจิตหรือไม่ใช่คุณสมบัติจำเป็น (essential properties) ของจิต แสดงว่าจิตมีภาวะของการไม่มีกิเลสอยู่เป็นพื้นแล้ว เมื่อใดที่ทำให้ภาวะของการไม่มีกิเลสนี้คงที่ถาวรได้ เมื่อนั้นนิพพานก็ปรากฏ การบรรลุนิพพานจึงไม่ใช่การได้สิ่งใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน นิพพานจึงเปรียบเหมือนภาวะแฝง (potentiality) ที่เราทำให้กลายเป็นจริง (actuality) การไม่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างให้เกิดใหม่ของนิพพานนี้ยังอาจเปรียบได้กับน้ำที่โดยคุณสมบัติที่เป็นสารัตถะของมันไม่มีสีเขียวหรือสีดำ เมื่อเรานำน้ำที่มีสีไปกรองเอาสีออก น้ำนั้นก็กลับใสบริสุทธิ์ดังเดิมไม่มีสีเขียวปน การปราศจากสีของน้ำไม่ใช่การเกิด “สิ่ง” ใหม่ เพียงแต่เป็นการเอาส่วนเกินที่ปกติไม่มีอยู่ในน้ำนั้นออกไป ดังนั้น นิพพานจึงได้ชื่อว่า “อสังขตะ” เพราะไม่ถูกปัจจัย

ใด ๆ ปรุงแต่งให้เกิดขึ้นหรือไม่มีอะไรเป็นส่วนประกอบอย่างที่ตั้งขตรมอย่างคนมีขันท์ 5 เป็นองค์ประกอบ และ "อกตั้ง" เพราะนิพพานไม่ได้ถูกสร้างขึ้นมาจากเหมือนรถหรือบ้าน

การมองนิพพานว่าเป็นภาวะเช่นนี้สามารถเข้าได้ดีกับคำสอนต่าง ๆ ในพระไตรปิฎก เมื่อศึกษาในเชิงองค์รวม คำอธิบายนิพพานดังกล่าวนี้จะทำให้เกิดความสอดคล้องอย่างเป็นระบบของแนวคิดในพุทธปรัชญา หรืออย่างน้อยก็ของแนวคิดกระแสหลักของเถรวาทได้ดีกว่าการอธิบายนิพพานเป็นอิตตาหรือสิ่งมีจริงทางอภิปรัชญา

ดังนั้น เราจึงสรุปสาระสำคัญได้ว่า นิพพานไม่ใช่อิตตา และไม่ใช่สิ่งเนื่องด้วยอิตตา เมื่อกล่าวอย่างกว้าง ๆ เราพอจะกล่าวได้ว่า นิพพานไม่เป็นอิตตาแต่เป็นอนัตตา ด้วยเหตุผลหลักที่แบ่งออกได้เป็น 2 ส่วนคือ

ก. พระพุทธเจ้าและแนวคิดกระแสหลักเถรวาทปฏิเสธความมีอยู่ของอิตตาทางอภิปรัชญา

1) มีหลักฐานพุทธพจน์ที่แสดงว่า พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธความมีอยู่ของอิตตาอย่างสิ้นเชิง พระสูตรสำคัญคือสมนุสสันนาสูตรที่ตรัสว่าอิตตาจะต้องเกี่ยวข้องกับขันท์ 5 เท่านั้นและทรงจัดเป็นมิชชาทิฎฐิทั้งหมด และอนุราธสูตรที่ตรัสว่า ไม่มีตถาคตซึ่งในที่นี้คืออิตตาทั้งภายในขันท์ 5 และภายนอกขันท์ 5

2) นักปราชญ์เถรวาทส่วนมากเห็นว่าคำสอนเรื่องอนัตตาเป็นคำสอนที่ปฏิเสธความมีอยู่ของอิตตาอย่างสิ้นเชิง

3) เหตุผลและหลักฐานของฝ่ายที่เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงยอมรับความมีอยู่ของอิตตา มีข้อบกพร่องและมีน้ำหนักน้อย เพราะสามารถโต้แย้งได้ และหลักฐานมีจำนวนน้อยอีกทั้งมีความชัดเจนน้อยกว่าหลักฐานที่ปฏิเสธอิตตา

ข. นิพพานเป็นภาวะของความพ้นทุกข์ด้วยการดับกิเลสและการดับขันธโดยไม่มีลักษณะของอิตตา

1) เมื่อพระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธอิตตาอย่างสิ้นเชิง นิพพานจึงไม่สามารถเป็นอิตตาได้ เพราะไม่มีสิ่งที่เรียกว่า "อิตตา" อยู่จริง

2) นิพพานไม่มีลักษณะของ "ผู้คิด" และ "ผู้กระทำ" หรือ "สัตว์" ที่เป็นลักษณะสำคัญของอิตตา จึงไม่ใช่อิตตา

3) เมื่อพิจารณาคำบรรยายลักษณะของนิพพานในพระไตรปิฎกเช่นที่ปรากฏในอสังขตสูตรเป็นต้น อย่างเป็นองค์รวมโดยเทียบเคียงกับคำสอนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท ลักษณะของนิพพานที่เข้ากันได้กับหลักฐานเหล่านี้มากที่สุดคือ การเป็น

ภาวะ (state) หรือสภาพ (condition) ของการพ้นทุกข์ด้วยการดับกิเลสโดยมีนิพพานเป็นอารมณ์ และการดับขั้นที่ปรากฏแก่พระอริยบุคคล หรืออาจเรียกโดยการเทียบเคียงว่าเป็น “ธรรมชาติ” หรือ “อำนาจ” ที่ทำให้เราสามารถดับกิเลสและขั้นอันเป็นที่มาของความทุกข์ได้ ลักษณะดังกล่าวนี้ไม่ใช่ลักษณะของอดีต นิพพานจึงไม่ใช่อดีต

4) พุทธพจน์ในโคมยปิณฑิสสูตรแสดงว่า อดีตขัดแย้งกับการพ้นทุกข์ซึ่งเป็นเรื่องของนิพพาน ซึ่งแสดงว่าในทัศนะของพระพุทธเจ้าการมีอดีตที่เป็นอมตะไม่อาจให้ความสุขที่แท้จริงอย่างที่ดีที่อื่นเชื่อ ความสุขที่แท้จริงคือการพ้นทุกข์อย่างเด็ดขาดด้วยการดับกิเลสและการดับขั้นอันได้แก่นิพพาน ไม่ใช่การเสวยสุขด้วยอดีตที่คงทน หรืออีกนัยหนึ่งหมายความว่า ไม่มีอดีตที่สามารถมีความสุขอย่างแท้จริงโดยปราศจากทุกข์ จึงมีแต่นิพพานที่ไม่มีอดีตแต่เป็นภาวะแห่งการดับกิเลสและการดับขั้นเท่านั้นที่เป็นทางพ้นทุกข์และเป็นสุขอย่างแท้จริง

5) ถึงแม้จะตีความว่านิพพานเป็นสิ่งมีจริงทางอภิปรัชญา (metaphysical reality) แต่นิพพานในกรณีนี้ก็แค่สิ่งสัมบูรณ์หรือสิ่งเหนือโลกที่ไม่ใช่อดีต เพราะนิพพานไม่มีลักษณะของบุคคลหรือตัวตน (I หรือ Myself) อย่างที่อดีตมี

6) อรรถกถาและนักปราชญ์เถรวาทส่วนมากยืนยันไว้ชัดเจนว่า พุทธพจน์ที่ว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” หมายถึงอนัตตานิพพานด้วย นิพพานในแนวคิดกระแสหลักเถรวาทจึงเป็นอนัตตา

7) “นิพพาน” ในบริบทของปรัชญาอินเดียทั่วไปหมายถึงการหลุดพ้น (โมกษะ) ไม่ใช่อดีต นิพพานจึงน่าจะเป็นการหลุดพ้นจากทุกข์หรือสังสารวัฏของอดีตมากกว่าเป็นตัวอดีตเสียเอง หากอดีตมีจริง ดังที่นักคิดส่วนมากที่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงปฏิเสธอดีตตามักจะเชื่อว่านิพพานคือการหลุดพ้นของอดีต ดังนั้น การบอกว่า นิพพานเป็นอดีตหรือนิพพานคืออดีต จึงไปไม่ได้กับบริบทของปรัชญาอินเดีย

8) เหตุผลและหลักฐานของผู้เห็นว่า นิพพานเป็นอดีต มีข้อบกพร่อง และมีน้ำหนักน้อย เพราะเป็นเหตุผลที่สามารถหักล้างได้ และหลักฐานก็มีจำนวนน้อย รวมทั้งไม่ค่อยชัดเจน เมื่อเปรียบเทียบกับหลักฐานที่สนับสนุนความเป็นอนัตตาของนิพพาน

อย่างไรก็ตาม การตีความว่านิพพานเป็นภาวะที่ไม่ใช่สิ่งมีจริงทางอภิปรัชญาของผู้วิจัย แม้จะเข้ากันได้กับหลักฐานในพระไตรปิฎกในภาพรวม แต่ในการอธิบายให้เข้ากับพุทธพจน์บางแห่งและคำอธิบายของอรรถกถาบางที่ การตีความว่านิพพานเป็นสิ่งมีจริงทางอภิปรัชญาอาจจะอธิบายให้เข้ากันได้กับหลักฐานเหล่านั้นง่ายกว่า เช่น พุทธพจน์ที่ตรัสว่านิพพานเป็นธรรมชาติที่ไม่

ถูกสร้าง ไม่เกิด และไม่ตาย และทัศนะในคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆษาจารย์ที่เห็นว่านิพพานไม่ได้เป็นแค่การไม่มีกิเลสและการไม่มีขันธ แต่นิพพานในฐานะเป็นภาวะทางอภิปรายก็ยังสามารถอธิบายให้เข้ากับหลักฐานเหล่านั้นได้เช่นกันแม้จะทำได้ยากกว่าดังได้อภิปรายมาแล้ว ในบทที่ 4 การเสนอทัศนะในงานชิ้นนี้ของผู้วิจัยจึงเป็นการเลือกคำอธิบายที่เห็นว่ามีปัญหาน้อยที่สุด ซึ่งผู้รู้ อาจไม่เห็นด้วยและสามารถวิพากษ์วิจารณ์ได้ ซึ่งผู้วิจัยก็ยินดีรับฟังเพื่อนำมาพัฒนาความคิดในเรื่องนิพพานต่อไป

ข้อเสนอแนะ

เท่าที่อภิปรายมา เราจะพบว่าการวินิจฉัยเรื่องนิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตาเกี่ยวข้องกับทฤษฎีอื่น ๆ อีกหลายทฤษฎี เช่น ขันธ 5 และปฏิจจสมุปบาท ซึ่งมีรายละเอียดที่ยังไม่ได้ อภิปรายอีกมากโดยเฉพาะในแง่อภิปราย การวิจัยทฤษฎีเหล่านี้จึงเป็นงานที่น่าสนใจที่สามารถทำได้เพื่อช่วยในการวินิจฉัยเรื่องของนิพพานและอัตตาที่มีการถกเถียงกันมากตั้งแต่อดีตตราบจนปัจจุบันให้กระจ่างยิ่งขึ้น

นอกจากนั้น ผู้วิจัยก็เห็นว่า หากผู้ที่เห็นว่า พระพุทธเจ้าอาจไม่ได้ทรงปฏิเสธอัตตาอย่างสิ้นเชิง และนิพพานก็อาจเป็นอัตตาหรือเป็นความหลุดพ้นของอัตตาได้ จะพยายามวิจัยว่านิพพานสามารถเป็นอัตตาหรือเป็นความหลุดพ้นของอัตตาได้หรือไม่ ก็จะเป็นงานทางวิชาการที่มีประโยชน์และน่าสนใจยิ่งขึ้น เพราะจะช่วยให้เราเข้าใจพุทธปรัชญามากยิ่งขึ้นและมีส่วนช่วยให้ปัญหาเรื่องนิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตากระจ่างยิ่งขึ้น

*****